

УДК 316.6:331.546

Гребенюк Г.Є., Національний університет внутрішніх справ

Гребенюк Георгій Євгенович – доктор педагогічних наук, провідний науковий співробітник НДІ соціальної та психологічної роботи в ОВС Національного університету внутрішніх справ. Коло наукових інтересів – соціально-педагогічне забезпечення професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Формування принципів професійної адаптації працівників ОВС

У статті розглянуто соціологічні та психологічні шляхи адаптації молодих працівників Органів внутрішніх справ (ОВС). Ці шляхи пов'язані зі специфікою особливостей професійної діяльності. У такій роботі адаптація є найбільш важливим періодом у професійному формуванні особистості, а також дуже складним динамічним процесом.

In this article we examine sociological and psychological ways of adaptation of the youngest person who works at the Units of Internal Service (UIS). And these ways are connected with specific conditionals of professional activity. In this work the adaptation is characterized like the more important period in the professional formation of personality and it is also a very complicated dynamic process.

Професійна адаптація молодих працівників органів внутрішніх справ, безумовно, пов'язана з труднощами, які виникають, з одного боку, у зв'язку із специфічними особливостями професійної діяльності, з іншого – з психологічною готовністю молодої людини до існування у соціальному середовищі, у якому здійснюється її навчання та виховання, розвиток інтелектуальних можливостей. У соціологічних та психологічних дослідженнях виділяють декілька напрямків адаптації молодого працівника ОВС, які пов'язуються зі специфічними умовами професійної діяльності. Це, перш за все:

- труднощі в адаптації, пов'язані з перевантаженням протягом робочого тижня та у зв'язку зі складністю завдань як у

професійному, так і в психологічному аспектах. Саме це рельєфно виділяє існування у працівника ОВС необхідних професійно важливих якостей – фізичної витривалості, психологічної стійкості;

- необхідність дотримання дисципліни, знайомство з можливими ситуаціями порушення дисципліни та з покараннями і стягненнями, які накладаються за це (найчастіше порушення відбуваються саме через незнання особливостей поведінки у тій чи іншій професійній ситуації або нерозуміння її складності);
- недостатня обізнаність і володіння молодим працівником ОВС інформацією про вже сформовані соціально-психологічні стосунки у групі (колективі) та сталими внутрішніми взаємозв'язками. Для того, щоб опанувати ними, потрібні зусилля як з боку молодого працівника, так і з боку колективу. Ось чому налагодження міжособистісних контактів та

відповідальність за інформування молодого-го працівника, перш за все, повинен узяти на себе керівник підрозділу;

- специфіка і труднощі роботи з документами також зумовлюють складність та обмеженість швидкої адаптації молодого працівника ОВС до професійної діяльності, не дозволяють швидко і сповна оволодіти всіма правилами та "секретами" оформлення документів. У цей час допомога наставника молодого працівника відіграє вирішальну роль (доцільно навіть ввести контроль наставника за всіма документами, що оформляються, і на деякий період перенести частину відповідальності за це на наставника) [1];
- труднощі адаптації, пов'язані з матеріально-економічними умовами професійної діяльності (від того, як правдиво молодий працівник буде проінформований про всі особливості служби, і перш за все про матеріально-економічні умови, звичайно, залежить термін адаптації до професійної діяльності, а також запобігання цілому ряду труднощів, пов'язаних з оманливими очікуваннями, пов'язаними з фінансовим та матеріальним забезпеченням, що у подальшому виявиться в недбалому відношенні до роботи, порушенні дисципліни і закону) [1];
- особливості стосунків з керівництвом підрозділу теж мають неабиякий вплив на адаптацію молодого працівника до служби (для працівника, який адаптується, відношення до роботи, до колективу багато в чому залежить від ставлення керівника до нього, оцінки його діяльності). Як доводить практика, дотримуватися формули "суворий, але справедливий" доцільно як з погляду оцінки дисципліни і результатів діяльності молодого працівника, так і з погляду його особистісних переживань, окрім того, не доцільно оцінювати діяльність молодого працівника за тими ж критеріями, що і професіонала. Практика доводить, що систематичний контроль зайнятості молодого працівника та ретельного виконання доручень є умовою успішного подолання труднощів адаптації і підвищення ефективності професійної діяльності працівника ОВС.

Не на останньому місці знаходяться і вимоги про необхідність дотримання певних показників у діяльності працівника ОВС. Це, перш за все, необхідність залучення молодих працівників до завдань зростаючої складності. Саме у цей час поради старшого наставника по роботі та заохочування молодого працівника до неформальних стосунків з більш досвідченими колегами є найбільш ефективними.

Викладені вище положення можуть розглядатися як практичні поради і приклади

адаптації молодого працівника ОВС (пристосування суб'єкта до соціального середовища) до тієї ролі, яку йому належить виконувати у нових для нього умовах професійної діяльності в ОВС. Окрім того, доцільно зазначити, що соціальна адаптація розглядається як взаємодія, взаємозв'язок особистості і соціального середовища у процесі діяльності. Вона співвідноситься з соціалізацією – процесом взаємодії з соціальним середовищем, в ході якого працівник ОВС опановує механізми соціальної поведінки, засвоює її культурні та правові норми, що мають адаптивне значення. Соціально-психологічною адаптацією називається стан взаємовідносин особистості у групі, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів безпосередньо включається у продуктивну діяльність, переживає стан самоствердження і свободи вираження творчих особистісних здібностей.

Одним з найважливіших завдань, які стоять перед вищим навчальним закладом МВС України, є розробка системи заходів прискорення процесу адаптації молодих працівників ОВС до певних умов праці, оскільки професійно-педагогічна спрямованість адаптації є одним з багатьох резервів підвищення якості навчального процесу у ВНЗ МВС України.

У спеціальній літературі висвітлюються фізіологічний і біологічний, інформаційний і операційний, особистісний і комунікативний, психологічний і соціальний аспекти професійної адаптації.

Не менш важливим є процес взаємодії особистості із суспільним середовищем, зокрема з професійним середовищем, формування особистості на стадії входження у це середовище, а саме особливості процесу її адаптації. Деякими авторами цей процес розглядається щодо курсантів вищих навчальних закладів МВС. Тут доцільно говорити про їх професійну адаптацію, яка починається з перших годин перебування у воєнізованому навчальному закладі МВС України [6; 7].

Професійна адаптація курсантів вищого навчального закладу МВС – це процес пристосування особи, яка тільки-но вступила до зазначеного навчального закладу, до вимог професії, умов навчання, до завдань і змісту спеціальності, специфічних особливостей служби, а також до курсантського колективу.

Професійна адаптація має складну структуру, в якій можна виділити такі аспекти: по-перше, адаптацію індивіда до фізичних умов фахового середовища (психофізіологічний аспект професійної адаптації), по-друге, адаптацію до професійних завдань, професійної інформації, до способів професійної діяльності (професійний аспект), по-третє, адаптацію до соціальних компонентів професійного середовища (соціально-психологічний аспект). У процесі адаптації до професійної діяльності курсант проходить ряд етапів: первинну адаптацію, період стабілізації, можливу дезадаптацію, повторну адаптацію, переадаптацію [7].

Аналіз соціально-педагогічної літератури свідчить, що різні вчені трактують адаптацію як процес пристосування індивідуальних (особистісних) якостей людини до діяльності у змінених умовах існування, а саме:

- розглядається процес активної взаємодії особистості та середовища;
- адаптація розглядається як процес, який є цілісною реакцією особистості на складні зміни життя і діяльності;
- адаптація розглядається як процес і результат активного пристосування індивіда до умов нового соціального середовища.

Сутність процесу адаптації випускника вищого навчального закладу МВС України в підрозділах ОВС доцільно розглядати як відображення єдності взаємодіючих сторін (людини та соціального середовища) з притаманними йому суперечливими характеристиками, які забезпечують не тільки зміну, але й розвиток обох сторін. Підґрунтям даної єдності є активність соціального середовища та специфіка професійної діяльності в ОВС, з одного боку, та активність особистості, яка налаштована на пізнання оточуючого середовища, на сприйняття його вимог – з іншого [1; 2; 3; 4; 5].

У процесі життєдіяльності людина стикається з необхідністю активного пристосування до різних проявів соціального середовища, тому розглянемо два види адаптації, які висвітлені у сучасній педагогічній літературі. Першим є трактування професійної адаптації як окремих випадків соціальної адаптації, яка означає активну діяльність індивіда, що забезпечує йому можливість адекватно реагувати на зміну умов середовища.

Другий підхід базується на тому, що відокремлюється два основні види адаптації: професійна та соціально-психологічна, які виступають сторонами єдиного процесу адаптації. Можна погодитися з найбільш поширеною думкою науковців-педагогів, яка характеризує адаптацію як важливий період у професійному становленні особистості, який є складним динамічним процесом, у якому необхідно розрізняти низку специфічних взаємопов'язаних аспектів: соціальний, соціально-психологічний, психологічний і власне професійний [7].

Тривалість звикання до нових умов, а також характер поведінки курсантів вищих навчальних закладів МВС України у перші дні перебування у новому середовищі залежать від індивідуальних особливостей кожного юнака, що проявляються у ставленні курсантів до різних видів діяльності та формального і неформального спілкування з однолітками, викладачами та курсовими-офіцерами. Важливим фактором, що визначає адаптацію до нової діяльності, є попередній досвід молодої людини. Серед особливостей адаптації юнаків у соціальному середовищі треба враховувати роль дорослих та однолітків. Висвітлюючи ці проблеми, треба констатувати, що, розвиваючись у соціальному середовищі вищого навчального закладу МВС, курсанти усвідомлюють основні компоненти людського простору: особливості та форми спілкування; організацію часу служби, навчання та вільного часу у побуті; використання речей, предметів, приладів та способи їх вживання і застосування [6].

Аналіз навчальної діяльності курсантів та умов їх перебування у навчальних закладах ОВС дозволив виділити в ній такі специфічні особливості цих умов, як жорстка регламентація життєдіяльності курсанта, високий рівень зовнішнього контролю, звуження кола соціальних контактів, що у свою чергу знижує соціально-психологічну адаптацію осіб, які навчаються у вищезазначених навчальних закладах.

Використовуючи термін “професійна адаптація” до молодого працівника ОВС, треба мати на увазі адаптацію у вузькому розумінні, тобто пов'язану з реалізацією професійних умінь, навичок, норм, функцій професійної діяльності і розглядати її як одну із складових

більш широкого поняття “соціальна адаптація молоді людини”, яка закінчила вищий навчальний заклад МВС України. На наш погляд, проблема адаптації курсанта вищого навчального закладу МВС є комплексною і багатоаспектною і може бути розглянута в різних аспектах, основними з яких є професійний, соціальний, психологічний. У спеціальній літературі вищезгадані аспекти розглядаються як окремі види адаптації, які мають специфічний зміст, реалізуються у певних умовах, підпорядковані певним закономірностям. Змістовні функції професійної адаптації працівника ОВС безпосередньо пов’язані з реалізацією професійних умінь, навичок, норм і функцій уставних відносин, дисципліни, особливих фізичних та психологічних якостей та інше.

Соціальна адаптація відображає процес взаємодії молодого працівника ОВС з новим соціальним середовищем, в ході якого відбувається “узгодження цілей і ціннісних орієнтацій”, його “вимог і очікувань” і членів колективу, засвоєння нових або прийнятих раніше норм поведінки, традицій, що склалися, визначення свого місця в системі колективних відносин. Соціальна адаптація працівника ОВС визначається специфікою правоохоронної діяльності. Одним з напрямків реалізації функції соціальної адаптації може бути нормативно-організаційний. Заходи цього напрямку повинні забезпечувати відповідність нормативної бази чинному законодавству, а також організацію проведення таких заходів в органах та підрозділах внутрішніх справ України. Це передбачає організаційне забезпечення адаптації і розповсюдження сучасних психотехнологій, ефективних психодіагностичних методик, методик проведення тематичних тренінгів серед відповідних служб та підрозділів ОВС. Крім того, зараз ведеться робота по створенню системи заходів щодо правового забезпечення соціальних гарантій працівникам органів внутрішніх справ (належних умов професійної діяльності, страхування, медичних та матеріальних потреб працівників, членів їх сімей, інвалідів та пенсіонерів).

Другий напрямок пов’язаний із заходами психологічної спрямованості по формуванню та вдосконаленню поведінкових установок працівників органів внутрішніх справ, орієнтації їх на збереження життя і здоров’я в

екстремальних оперативно-службових умовах, на підтримку професійно-психологічної готовності до професійної діяльності у складних штатних і позаштатних службових ситуаціях, що передбачає використання спеціалізованих стандартизованих психологічних технологій:

- сприяння соціальній, професійній та психологічній адаптації працівників у колективі;
- контроль за рівнем психологічної готовності до виконання професійних обов’язків;
- рання діагностика негативних психічних станів;
- здійснення профілактики негативних наслідків психотравмуючих впливів та професійної деформації;
- полегшення емоційного реагування на стресогенні ситуації та запобігання накопиченню негативного емоційного заряду;
- створення позитивного морально-психологічного клімату у колективі;
- формування безконфліктних службово-особистісних стосунків у колективі.

Третій напрямок пов’язаний із заходами педагогіко-виховного сприяння адаптації. Профілактика цього напрямку здійснюється з метою вироблення навчально-просвітницьких та виховних механізмів формування стану психологічної готовності працівників ОВС до дій у складних та екстремальних умовах, побудови системи фізичного та психологічного захисту й самозахисту наявності етичних та патріотичних устоїв, що передбачає:

- навчання працівників органів внутрішніх справ тактиці, методам і прийомам забезпечення особистої безпеки в специфічних умовах професійної діяльності та в повсякденному житті;
- формування особистої професійно-моральної безпеки – професійно грамотних дій в умовах психологічного тиску з боку кримінальних елементів;
- формування особистої психологічної безпеки – вміння й навичок психологічної самодіагностики та саморегуляції для нейтралізації негативних наслідків стресових ситуацій та емоційно-психологічних навантажень при роботі в екстремальних фізичних та психологічних умовах;
- формування особистої фізичної безпеки у професійній діяльності та поза службою;
- прищеплення знань, умінь та навичок постановки та вирішення управлінських завдань, забезпечення працівників;
- формування у керівників усіх рангів та працівників ОВС практичних навичок протидії стресам, міжособистісних і професійних

комунікацій (за допомогою тренінгових технологій);

- створення та підтримка належного соціально-психологічного клімату в службових колективах.

Окрім того, єдність цілей і намірів значною мірою визначає успішність педагогічної діяльності не тільки окремого викладача, але й всього навчального закладу.

Психологічна адаптація пов'язана з реакцією психіки на зміну соціального статусу, соціальної ролі та превалюючого виду діяльності. В одних цей процес відбувається рівно, в інших – навпаки, викликає іноді нервові розлади і стресові реакції.

У психологічній літературі існує поняття “дезадаптаційного психологічного синдрому”, основними симптомами якого є емоційна напруженість, схвилюваність, відчуття дискомфорту, невпевненість, незадоволеність собою і своєю діяльністю [9]. Деадаптація є протилежним до адаптації процесом. Дане явище розуміється як дисфункція між професійною роллю та особистісними якостями суб'єкта [7].

Психологічна адаптація залежить від особливостей професійної адаптації, оскільки джерелом емоційної напруги та дискомфорту можуть бути як конфлікти з соціальним середовищем, так і помилки і невдачі професійного характеру.

На психологічному рівні адаптація здійснюється за допомогою успішного прийняття рішень, прояву ініціативи, покладання на себе відповідальності за результати майбутніх дій.

Таким чином, незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених проблемі адаптації, залишаються невирішеними питання формування освітньо-виховних принципів у вищих навчальних закладах МВС України, які спрямовані на скорочення терміну процесу

адаптації молодих офіцерів міліції у підрозділах та установах МВС України, що потребує подальшого вивчення.

Література

1. Бандурка О.М., Соболев В.О. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ: Підручник. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 480 с.
2. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб., 1991. – 152 с.
3. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., расш., испр., доп. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 512 с.
4. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебн. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, Д.Е. Петров; Под ред. Е.С. Полат. – М.: Центр “Академия”, 2000. – 272 с.
5. Організація виховної та соціально-психологічної роботи в учбових закладах МВС України: Науково-практич. посібник / За заг. ред. проф. О.М. Бандурки. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. – 83 с.
6. Тюрина В.О., Кулик Н.А. Адаптація і рівень суб'єктивного контролю курсантів: Збірн. наук. праць. Соціально-педагогічні аспекти професійного навчання // Проблеми сучасного мистецтва і культури. – Київ: Наук. світ, 2002. – С. 179-186.
7. Солдохова О.Г. Становлення особистості вчителя у процесі професійної адаптації. – Донецьк: Либідь, 1996. – 176 с.
8. Реан А.А., Баранов А.А. Факторы стрессоустойчивости учителей // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 45-54.
9. Венгер А.Л. Структура психологического синдрома // Вопросы психологии. – 1995. – С. 82-92.
10. Якуба Е.А. Социология. – Харьков, 1995. – 235 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2002 р.